

BIJDRAGE

BRUNO DE WEVER, FRANS-JOS VERDOODT & ANTOON VRINTS

DE VLAAMSE PATRIOTTEN EN DE NATIE- VORMING. HOE DE VLAAMSE NATIE OPHIELD 'KLEIN' TE ZIJN

I. DE THEORIE VAN MIROSLAV HROCH ALS UITGANGSPUNT

De Tsjechische historicus Miroslav Hroch (°1932) heeft aannemelijk gemaakt dat het slagen van een nationale beweging nauw samenhangt met de sociale condities waarin de beweging zich bevindt.¹ Zijn comparatieve analyse van nationale bewegingen geniet vandaag algemene erkenning.² Hroch, die zijn basisinzichten reeds in de jaren 1960 formuleerde³, heeft sedertdien zijn theorie en model in tientallen publicaties verfijnd en aangevuld. De recentste synthese verscheen in 2015.⁴ In dit artikel passen we specifiek de inzichten van Hroch toe op de Vlaamse beweging omdat ze uiterst geschikt zijn voor de sociaalhistorische analyse van natievormingsprocessen. Dit gebeurt zeker niet voor het eerst. Hroch werd tot dusver vooral gebruikt om de ontwikkelingen in de negentiende eeuw en het interbellum te verklaren. Dit artikel trekt de lijn door tot op vandaag. De behandeling van anderhalve eeuw geschiedenis noopt tot een essayistische benadering die expliciet gericht is op het formuleren van een aantal krachtlijnen op de lange termijn. Een dergelijke benadering mag zich met dat doel

1 M. Hroch, *Social preconditions of national revival in Europe: a comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*, Cambridge, 1985.

2 Zie o.m. A. Maxwell, M. Hroch and Association for the Study of Nationalities, *The comparative approach to national movements: Miroslav Hroch and nationalism studies*, London-New York, 2012.

3 Hroch formuleerde zijn theorie reeds in 1968, maar die werd pas wereldwijd ontdekt na de Engelse vertaling; M. Hroch, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*, Praha, 1968.

4 M. Hroch, *European nations: explaining their formation*, London-New York, 2015. Dit boek is een vertaling uit het Duits van *Das Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich*, Göttingen, 2005.

voor ogen dan wel opdringen, zij is wel op twee fronten kwetsbaar. Langs de ene kant leidt de wens om tot algemene uitspraken te komen, ertoe dat er niet altijd ruimte is om alle nuanceringen aan te brengen die blijken uit de stand van het onderzoek. Langs de andere zijde ontbreekt het voor vele periodes aan voldoende empirisch onderzoek om algemene uitspraken daadwerkelijk hard te maken. Een en ander zorgt ervoor dat dit essay hier en daar een uitgesproken tentatief karakter bezit.

Hroch verrichtte onderzoek naar 'kleine' Europese naties in de negentiende eeuw. 'Kleine naties' of ondergeschikte etnische groepen, ontwikkelen zich binnen het territorium van een dominante 'grote natie'. Vlaanderen is er een voorbeeld van, waarbij meteen dient opgemerkt dat de noties 'klein' en 'groot' geen verband houden met het aantal leden van de natie, wel met een ondergeschikte positie versus een dominante positie, in casu de Nederlandstalige, Vlaamse natie ten aanzien van de Franstalige, Belgische natie. Het aantal Nederlandstaligen is in België nooit kleiner geweest dan het aantal Franstaligen. Volgens officiële gegevens spraken in 1846 2,4 miljoen Belgen Nederlands en 1,8 miljoen Frans of 57% versus 43%, in 1880 was dit wegens de emigratie uit Vlaanderen en een actieve verfransing min of meer *fifty-fifty*, om daarna wegens een groter geboorteoverschot in Vlaanderen langzaam te evolueren tot een verhouding van 60% Nederlandstaligen versus 40% Franstaligen. Waren de Nederlandstaligen dus nooit een demografische minderheid, ze vormden wel een sociologische minderheid, in de zin dat hun moedertaal hen in een ondergeschikte positie plaatste in een maatschappij waarin Frans spreken op velerlei vlakken voordelig was – niet in de laatste plaats op sociaaleconomisch niveau. Daarin is reeds een eerste betekenis terug te vinden van Hrochs concept 'kleine natie', al zijn er nog meer aspecten aan verbonden, zoals we zo dadelijk zullen zien.

Hrochs eigenlijk empirisch onderzoek over ondergeschikte etnische groepen in Europa handelt over de 'lange negentiende eeuw', de periode tussen de Franse Revolutie en de Eerste Wereldoorlog, waarin hij een aantal nationale bewegingen in Europa, waaronder de Vlaamse, met elkaar vergelijkt. Hij plaatst ze in de context van de grote maatschappelijke ontwikkelingen die kenmerkend zijn voor de lange negentiende eeuw in Europa; in sociaal opzicht betekent dit: de ontwikkeling van een arbeidersklasse; in economisch opzicht: het ontstaan van het industrieel kapitalisme; in politiek opzicht: de vorming van de (massa)democratie.

< De Praagse historicus Miroslav Hroch is tijdens een NISE debatnamiddag in het ADVN op 13 mei 2009. Hij sprak er over zijn invloedrijke theorie over natievorming. N-VA voorzitter Bart De Wever heeft zich laten inspireren door Hrochs geschriften bij het uitzetten van de koers van zijn partij. [ADV N, VEV 127]

Kleine nationale bewegingen zijn succesvol in de mate waarin ze hun programma kunnen vertalen in de belangen van vitale sociale groepen, met name de arbeidersklasse enerzijds en de kapitalistische elites anderzijds, en in de mate waarin die sociale groepen zich integreren in de kleine natie, waardoor die kleine natie eventueel ophoudt 'klein' te zijn (versta niet meer ondergeschikt ten opzichte van de grote natie waarbinnen ze haar ontstaansgeschiedenis kende). Kenmerkend voor kleine naties is volgens Hroch immers dat hun klassenstructuur onvolledig is. Pas als de sociale samenstelling van de kleine natie overeenstemt met de typische kapitalistische klassenmaatschappij is er sprake van een volledig gevormde natie. Met andere woorden indien de kleine natie wordt gedragen door alle sociale groepen in de samenleving van de hoge financiële elites en landeigenaars over de middengroepen tot het proletariaat, dan is een natie 'volgroeid' en houdt ze op een kleine natie te zijn.

Hroch toont aan dat natievorming deel uitmaakt van de sociale transformaties die aan moderne samenlevingen ten grondslag liggen. Hij beschouwt natievorming dus als een onderdeel van de transitie van de feodale standenmaatschappij naar de kapitalistische maatschappij van burgers, waarbij de derde stand zich identificeert met de natie en waarbij ook de arbeidersklasse werd betrokken. Hroch komt daarbij tot het inzicht dat de vorming van moderne naties niet louter het gevolg is van een combinatie van objectieve sociale relaties. Zij vergt tevens een verandering in het bewustzijn van tenminste een deel van de bevolking. Het originele van zijn visie is de combinatie van sociale verandering en bewustzijnsverandering, die hij beschouwt als twee delen van eenzelfde proces. Hroch betoogt dat de ontwikkeling van een kleine natie (zoals de Vlaamse in België) afhangt van het succes van het programma en de acties van de patriotten van deze kleine natie in de context van de globale sociale, economische en politieke evolutie.

Hij stelt zich de vraag onder welke condities het nationaal gevoel zich in het individuele bewustzijn integreerde en op welke wijze dit werd beïnvloed door de objectieve relaties waarmee dit individu verbonden is met zijn leefwereld. Daarbij constateert hij dat de natievorming in het geval van kleine naties gecompliceerd werd door het feit dat de nationale beweging van die kleine natie zich niet alleen tegen de oude standen richtte, maar ook tegen de nieuwe leidende elites. Dat impliceert dus het ontstaan van alternatieve elites die zich verzetten tegen de dominantie van de leidende elites van de grote natie in. Vaak, maar niet altijd, was de volkstaal het instrument dat de kleine nationale beweging hanteerde.

Hroch komt zo tot een typologie waarin hij drie fasen onderscheidt in het nationaal transformatieproces: fase A waarin een kleine groep gepassioneerde intellectuelen – Hroch noemt ze patriotten – belangstelling toont voor de cultuur van de kleine natie; fase B waarin patriotten een intense nationalistische agitatie op gang trekken onder de vorm van verenigingen, tijdschriften, nationale bijeenkomsten enz.; fase C waarin de nationale beweging massificeert en de arbeidersklasse integreert. Deze drie fases grijpen plaats in een proces van sociale transformatie waarin ook drie stadia kunnen

worden onderscheiden: stadium 1, waarin de strijd tegen het ancien régime wordt gevoerd, met burgerlijke en sociale revoluties en de opkomst van het industrieel kapitalisme; stadium 2, waarin de doorbraak van het industrieel kapitalisme en het ontstaan van de arbeidersklasse plaatsgrijpt; stadium 3, waarin een economische schaalvergroting plaatsvindt en het belang van de massacommunicatie toeneemt.

Naargelang van het tijdstip waarin de drie fasen van het nationaal transformatieproces zich ontwikkelen in verhouding met die stadia, onderscheidt Hroch vier types van nationale bewegingen.

Type 1: het geïntegreerde type. De overgang van fase A naar B grijpt plaats vóór de industriële revolutie en de overgang van fase B naar C grijpt plaats gelijktijdig met de industriële en burgerlijke revoluties. In dit type van ontwikkeling valt de agitatie van de kleine nationale beweging samen met de strijd tegen het ancien régime. De nationale beweging is er complementair mee, ze ontwikkelt een democratisch programma en kan fase C bereiken nog voor de opkomst van de georganiseerde arbeidersbeweging. De arbeidersklasse wordt ook snel geïntegreerd in het natievormingsproces, zodat dit vormingsproces vroeg voltooid is.

Type 2: het late type. Dat kent een gelijkaardig verloop, maar de overgang van B naar C blijft echter uit, door buitenlandse druk of door een ongelijke sociaal-economische ontwikkeling van het territorium. De overgang van B naar C grijpt plaats gelijktijdig met of na de opkomst van de arbeidersbeweging. In dit type van ontwikkeling is de agitatie van de nationale beweging nauw verweven met de klassentegenstelling van de kapitalistische samenleving en daardoor vindt het vormingsproces van de moderne natie pas laat plaats.

Type 3: het opstandstype. De nationale beweging bereikt al een massaal karakter in het ancien régime, waardoor de transformatie vaak gewelddadig verloopt.

Type 4: het gedesintegreerde type. De overgang van A naar B vindt pas plaats na de industriële en burgerlijke revoluties en de overgang van B naar C vindt of helemaal niet plaats of pas na opkomst van de georganiseerde arbeidersbeweging die zich reeds ontwikkelde binnen de krijtlijnen van de leidende natie. Daardoor kan de kleine natie haar vormingsproces niet voltooien.

Vanuit Hrochs perspectief is een sociaalhistorische analyse dan ook noodzakelijk voor een goed begrip van de geschiedenis van de Vlaamse beweging en van de Vlaamse natievorming. Het komt er op aan de dragende krachten, of met andere woorden de sociale basis van het flamingantisme bloot te leggen. Er moet ook voor de Vlaamse casus een verbinding worden gemaakt tussen sociale structuur en natievorming. De sociale analyse van de flaminganten is bovendien ook belangrijk voor een beter begrip van hun ideologie en politieke strategie. Een geïntegreerde analyse van de geschiedenis van de Vlaamse beweging vanuit de driehoeksverhouding klasse-natie-ideologie dringt zich op. Dat impliceert geenszins een rudimentair-materialistische benadering waarbij de natievorming eenvoudigweg een doorslag zou vormen van de dieper liggende sociale structuur. Minstens even sterk als de objectieve sociale verhoudingen, heeft een subjectieve inschatting van die verhoudingen invloed op de natievorming. Olivier Boehmes werk over het economische nationalisme maakt dat bijvoorbeeld

zeer duidelijk.⁵ Ten slotte dient ook benadrukt dat het bestaan van de natie op zijn beurt weer structurele sociale effecten sorteert.⁶

Hroch heeft zelf reeds belangrijke aanzetten voor een sociale geschiedenis van het flamingantisme gegeven, al beperkt zijn onderzoek zich tot de lange 19de eeuw. Dat is ook de reden waarom hij de Vlaamse beweging definieert als van het gedesintegreerde type. De overgang van fase A naar B van de ontwikkeling van de nationale beweging vond pas plaats na de industriële en burgerlijke revoluties en de overgang van fase B naar C vond of helemaal niet plaats of ontstond pas na opkomst van de georganiseerde arbeidersbeweging, die zich al ontwikkelde in het territorium van de leidende natie. Daardoor kon de kleine Vlaamse natie haar vormingsproces niet voltooien, schreef hij in 1985.⁷ Dertig jaar later typeert hij de Vlaamse natie als gedesintegreerd maar desondanks succesvol. Fase C wordt dus uiteindelijk toch bereikt. Dit artikel onderzoekt in welke sociale condities dit gebeurde.⁸

De elites die de kleine natie vorm geven en eventueel door hun acties uitbouwen tot een geïntegreerde natie worden door Hroch als patriotten betiteld. Hij vermijdt de notie nationalist, omdat dat begrip refereert aan de ideologische opvatting dat een natie recht heeft op een eigen staat. De geïntegreerde natie impliceert wel het streven naar een bepaalde graad van nationale autonomie, maar niet per se naar staatkundige autonomie en dus afscheiding van de staat waarin de kleine natie is ontstaan. In de historiografie van de Vlaamse beweging is al heel wat inkt gevloeid over de strijd tussen Belgische loyale flaminganten en anti-Belgische Vlaams-nationalisten. Vanuit het Hrochiaans perspectief bouwen beide stromingen aan een Vlaamse natie. In het licht van de hierboven beschreven sociaalhistorische processen van massificatie van de 'kleine' natie, hoeft het geen paradox te zijn dat Belgisch loyale flaminganten in principe succesvoller kunnen zijn in het verwezenlijken van een Vlaamse natie dan anti-Belgische Vlaams-nationalisten. Het succes van de natie wordt immers gemeent aan de mate waarin het nationaal bewustzijn zich verspreidt bij de bevolking. Separatisme kan daarvoor een hinderpaal zijn als de bevolking om welke reden dan ook gehecht is aan de staat die bestreden wordt. De verspreiding van het bewustzijn als 'kleine' natie impliceert ook niet noodzakelijk de vernietiging van de 'grote' natie.

Een heldere terminologie is in deze materie meer dan noodzakelijk. Harry Van Velthoven voert terecht aan dat in het onderzoek naar de Vlaamse natievorming zich niet alleen het probleem van *shifting identities* (verschuivende identiteiten) maar ook van *shifting*

5 O. Boehme, *De welvaart en trots van naties. Een geschiedenis van het economisch nationalisme*, Antwerpen, 2013.

6 G. Akerlof & R. Kranton, *Economics and Identity*, in: *The Quarterly Journal of Economics*, jg. CXV, 2000, nr. 3, pp. 715-753.

7 M. Hroch, *Social preconditions [...]*, pp. 107-116.

8 M. Hroch, *European nations [...]*, pp. 110-116.

definitions (verschuivende definities) stelt.⁹ In dit artikel hanteren we Hrochs notie 'patriotten' voor alle flaminganten die binnen of buiten het Belgische staatsverband tot de vorming van een Vlaamse identiteit en natie bijdroegen. De staatkundige horizon waarbinnen ze politiek opereerden, is immers ondergeschikt aan de gedeelde bijdrage tot de Vlaamse natievorming. De 'Vlaamse patriotten' overkoepelen met andere woorden de Belgisch-loyale en de anti-Belgische flaminganten. In dit stuk noemen we die eerste subgroep de loyale flaminganten en de tweede subgroep de Vlaams-nationalisten. Dat we hier de notie 'patriot' in relatie tot Vlaanderen gebruiken, kan misschien op het eerste gezicht verwondering wekken omdat in de Belgische context patriottisme eerder in verband wordt gebracht met de Belgische natiestaat. Ten gronde kan het begrip echter met welke natie dan ook worden verbonden. In de Angelsaksische literatuur is nationalisme een algemeen begrip waaronder ook natievorming wordt begrepen en waaronder dus in principe de twee groepen ook zouden kunnen worden gevat. Naast het door Hroch geformuleerde bezwaar, zou dit in een Belgische context meer verwarring dan helderheid creëren. Het onderscheid tussen culturele nationalist en politieke nationalist is al evenmin helder, want culturele nationalist deden ook aan politiek en wensten op een bepaald ogenblik Vlaamse autonomie in niet strikt culturele materies. Tot overmaat van conceptuele verwarring is in de Vlaamse historiografie het begrip cultuurflamingantisme gemeengoed en in mindere mate ook dat van het sociaalflamingantisme. Ze duiden de verschuiving aan van taaleisen naar de eis tot autonomie op andere terreinen. Deze verschuiving valt samen met een versnellingsmoment in de Vlaamse natievorming, doordat zich nieuwe sociale groepen aangesproken voelden.

II. PATRIOTTEN OP ZOEK NAAR VOLK

Voorafgegaan door een fase waarin een grotendeels intellectuele belangstelling werd opgevat voor de studie van de volkstaal, ontstond rond 1840 de Vlaamse beweging als politieke factor. Dat taal de vlag was waarrond de nationale beweging zich vormde, had volgens Hroch te maken met haar sociale samenstelling: *"the importance of linguistic demands in phase B of national movements was inversely proportional to the share of the ruling classes and intellectual elites in the social structure of the non-dominant ethnic group at the outset of this phase"*.¹⁰

De ideologische lading van de Vlaamse beweging maakte in het verdere verloop van de negentiende eeuw een geleidelijke verschuiving door; in plaats van de versterking van de Nederlandse volkstaal om het fragiele Belgische vaderland te consolideren, kwam de verdediging van de aanspraken van de kleine Vlaamse natie binnen de grote

— 9 H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carrièristen: de opstand van christendemocraten en katholieke flaminganten (1890-1914)*, Kalmthout, 2014, p. 291.

10 M. Hroch, *European nations* [...], p. 228.

Belgische natie centraal te staan. De vorming van de moderne Belgische natie die door het aan de macht komen van de nieuwe klasse, de bourgeoisie, in Hrochiaanse termen in 1830 werd voltooid, genereerde een krachtenveld dat de geleidelijke groei van een geheel nieuw Vlaams-Belgisch bewustzijn mogelijk maakte. De ongelijke status van Frans- en Nederlandstaligen in België was er de oorzaak van. De bevoorrechte positie van het Frans was een uitdrukking van de negentiende-eeuwse klassenmaatschappij. Zoals in vele andere sociaal gesegmenteerde samenlevingen, cultiveerden de Belgische elites een eigen statustaal om zich te onderscheiden van het 'gemene' volk. De machtspositie van de verruimde elites die Franstalig waren en het Frans oplegden als werktal binnen bestuur, rechtspleging, leger en onderwijs, riep tegenkrachten op. Vooral de Nederlandstalige middengroepen zagen in de verfransing een sta-in-de-weg voor hun aspiraties en vormden dan ook de kern van de flamingantische basis. De kleine Vlaamse natie ontstond dus uit de oppositie van wat Leo Picard een Vlaamse subbourgeoisie noemde tegen de exclusieve machtspositie van de francofone elites.¹¹ Net omdat zij de elites sociaal nabij was, ervoer zij het gebruik van het Frans uit distinctieve overwegingen als een vernedering.¹²

Waarom kozen de middengroepen, die de dragers van het flamingantisme zouden worden, niet voor de voor de hand liggende weg, de individuele sociale promotie via het Frans dat zij doorgaans beter beheersten dan het (standaard) Nederlands? Waarom lieten ze het Nederlands, dat voor hen ogenschijnlijk geen persoonlijke promotie bood, waarin ze niet geschoold waren en dat bovendien beladen was met het odium van het protestantse Noorden en het Hollandse regime niet los? Waarom speelde in deze casus niet het bekende sociale mechanisme dat sociale groepen die streven naar sociale stijging zich de gedragsstandaarden en -codes van de heersende groepen toe-eigenen, hoewel zij daar perfect toe in staat waren? Waarom lieten ze het Nederlands niet voor wat het was, internationaal een taal met een beperkt prestige en binnenlands in zijn gewestelijke dialectvorm het verachte idioom van het 'gemene' volk? Op deze vragen bestaat geen eenduidig antwoord. Els Witte en Harry Van Velthoven zien rationele naast emotionele motieven zoals bijvoorbeeld de koppeling van morele verontwaardiging aan sociale mobiliteit. Maar ook *peer groups*, vriendschapsbanden en persoonlijkheidsstructuren kunnen een rol spelen.¹³ Ons verklaringsmodel vertrekt vanuit de in de sociale wetenschappen ontwikkelde *rational choice*-benadering. In die benadering wordt de keuze voor een taal verklaard in termen van sociale functionaliteit. Deze theorie wordt ondersteund door onderzoek naar de wijze waarop sociale groepen vandaag reageren op de dominantie van het Engels in het mondiale taalsysteem.¹⁴ Mensen maken bij de keuze voor deze of gene taal een kosten-batenanalyse.

11 L. Picard, De formatie van een Vlaamse sub-bourgeoisie, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 2, 1970, nr. 1, pp. 145-149.

12 Zie A. Blok, Het narcisme van kleine verschillen, in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jg. 24, 1997, nr. 2, pp. 150-187.

13 E. Witte & H. Van Velthoven, *Languages in Contact and in Conflict. The Belgian Case*, Kalmthout, 2011, p. 26.

14 Zie o.m. A. De Swaan, *Woorden van de wereld. Het mondiale talenstelsel*, Amsterdam, 2002;

Ze kiezen daarbij voor de taal die binnen een bepaalde constellatie over de grootste communicatiewaarde beschikt of anderszins maximale voordelen oplevert, zoals sociaal prestige. Ook hier is het van belang te wijzen op het gewicht van perceptie. Mensen laten zich met andere woorden leiden door hun subjectieve inschatting van de objectieve taalconfiguratie in een bepaalde context. Klaarblijkelijk was de optie van 'taalverlating', de radicale overgang van het Nederlands naar het Frans, voor de middengroepen in Nederlandstalig België sociaal niet de meest functionele. De taalconfiguratie in de negentiende-eeuwse Nederlandstalige provincies was zodanig dat de kennis van het Nederlands – én niet te vergeten een officiële positie voor die volkstaal – voor de middengroepen sociaal functioneel was. Ze konden het Nederlands niet zomaar de rug toekeren, maar hadden het broodnodig aangezien ze voor de uitoefening van hun beroepsleven niet om de volkstaal heen konden. Ze oefenden immers beroepen uit die een bestendig contact met de lagere sociale groepen vergden. En dat kon niet in het Frans, dat voor de grote meerderheid van de bevolking een vreemde taal bleef of slechts krakkemikkig beheerst werd. Het taalgebruik (en het onderwijsniveau) van de lagere sociale groepen liet de burgerlijke staat koud. Er was tot 1914 geen leerplichtonderwijs, dat dus ook niet kon worden ingezet voor de verfransing van de bevolking. Als er al onderwijs voor de lagere sociale groepen beschikbaar was, dan verliep dit bovendien veelal in het Nederlands. De onverschilligheid van de burgerlijke staat voor het onderwijs van de lagere sociale groepen had als onbedoeld effect dat de communicatiewaarde van het Frans in de Nederlandstalige provincies beperkt bleef. De fracties uit de middengroepen die voor hun broodwinning afhankelijk waren van contacten met de lagere sociale groepen, moesten zich dus wel van de volkstaal bedienen. Pastoors, dokters, veeartsen, onderwijzers, advocaten, drukkers, uitgevers, kleine ondernemers en winkeliers konden in hun dagelijks functioneren niet om het Nederlands heen. Als culturele tussenpersonen, middelaars, tussen de Franstalige top en het Nederlandstalige volk, was taalverlating voor hen geen realistisch perspectief. Het vaak gesignaleerde genderverschil in taalgebruik onder de negentiende-eeuwse middengroepen kan ook vanuit dit perspectief verklaard worden. Voor vrouwen uit die groepen, die vanuit het burgerlijke respectabiliteitsideaal uit het economische – en openbare – leven werden geweerd, was het gebruik van het Nederlands minder dwingend. De paradox dat negentiende-eeuwse flaminganten in huiselijke, private kring vaak Frans spraken, wijst er ook op dat het de participatie in het publieke leven was die hen ertoe dwong het Nederlands te blijven hanteren.

Voor beroepscategorieën die in het dagelijkse professionele leven nauwelijks rechtstreeks in aanraking kwamen met de lagere sociale groepen (zoals industriëlen, bankiers, groothandelaars, wetenschappers, hoogleraren en hogere clerus), speelde de noodzaak van de kennis van de volkstaal veel minder. Enkel de elites hadden baat bij verfransing. De verfransing werd dan ook wellicht afgeremd doordat een econo-

D. Laitin, *The Game Theory of Language Regimes*, in: *International Political Science Review*, jg. 14, 1993, nr. 3, pp. 227-239.

mische stagnatie in de meeste Nederlandstalige streken deze sociale categorieën tot diep in de negentiende eeuw beperkte. Dat het sneller geïndustrialiseerde Gent, meer verfranst raakte dan Antwerpen, houdt hiermee (deels) verband. Het onderscheid tussen de Vlaamsgezinde middengroepen en de francofone elites lijkt zich hier af te tekenen. Ook voor lokale overheden, die in het negentiende-eeuwse België ongetwijfeld het belangrijkste bestuursniveau vormden, bleek de Nederlandse taal in de dagelijkse praktijk *incontournable*. Op gebieden langs de taalgrens en Brussel na, maakte het gros van de gemeentebesturen gebruik van de grondwettelijk gegarandeerde vrijheid van talen om het Nederlands te handhaven als werktal.¹⁵ De sociale functionaliteit van het Nederlands was groter op het platteland dan in de steden. Daar bestond een veel omvangrijker sociaal milieu waar men zich uitsluitend in het Frans kon bewegen, wat ongetwijfeld verband houdt met de stedelijke concentratie van (hogere) functies waarvan de uitoefening geen gebruik van de volkstaal impliceerde. Meer mensen kenden er ook Frans, wat evenzeer voor gebieden langs de taalgrens gold. De centraliteit van het Nederlands was er dus geringer, wat de kosten voor taalverlating beperkte. Met name in Brussel was dit het geval: daar bood de overname van de elitaire taalcode voor de middengroepen een reëel perspectief op sociale stijging.¹⁶ De aanwezigheid van de francofone centrale administratie, het Hof, de diplomatie en de *haute finance* behelsde specifieke factoren die in Brussel, anders dan in de andere Nederlandstalige steden (en zeker anders dan op het platteland), de balans in de talige kosten-batenanalyse van de middengroepen radicaal in het nadeel van het Nederlands deed uitslaan. Het Franstalige publiek waaraan zij in het kader van hun beroepsuitoefening hun goederen en diensten kwijt konden, was in economische termen interessanter dan het Nederlandstalige. Het gevolg was een snel proces van taalverlating onder de middengroepen, dat later oversloeg op de lagere sociale groepen zodra er voor hen ook een reëel perspectief op opwaartse sociale mobiliteit ontstond.

Maar de functionele noodzaak voor de middengroepen om Nederlands te beheersen (behalve in Brussel), verklaart nog niet waarom ze zich opwierpen tot pleitbezorgers voor een grotere officiële rol voor de volkstaal. Ze hadden toch dezelfde strategie kunnen hanteren als de aristocratie in Vlaanderen, die in contacten met pachters en andere ondergeschikten met neerbuigende welwillendheid het lokale dialect hanteerde, maar de overige maatschappelijke interacties in het Frans afhandelde. De keus om dat niet te doen, maar integendeel de moeizame strijd aan te gaan voor gelijker taalverhoudingen in België, wijst erop dat ook dat in hun ogen sociaal functioneel was. De grond van de sociale functionaliteit van de Vlaamse beweging moet worden gezocht in de specifieke klassepositie van de flaminganten. Binnen de systematisch wijzigende maatschappelijke verhoudingen als gevolg van de industrialisering en de democratisering voelden ze zich als middengroepen bedreigd. Ze waren dan ook vragende partij voor

15 L. Wils, Het officiële taalgebruik in België in de negentiende eeuw, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 76, 2008, nr. 2, pp. 115-127.

16 M. De Metsenaere, *Taalmuur: sociale muur? De negentiende-eeuwse taalverhoudingen te Brussel als resultaat van geodemografische en sociale processen*, Brussel, 1988 (*Taal en sociale integratie*, 9).

de vrijwaring en de consolidering van hun maatschappelijke positie. In een versterkte positie voor het Nederlands zagen ze een geschikt instrument om dat te bereiken.

De strijd voor het Nederlands moest het sociaal, cultureel en economisch kapitaal van de bedreigde middengroepen versterken. De hang naar respectabiliteit was daarbij een krachtig aandrijvingsmechanisme. Wegens hun taalgebruik stonden de middengroepen onder bestendige druk van de francofone elites die het Nederlands uit sociaal-distinctieve redenen verachtten. Zij ervoeren dat als een vernedering, een bewuste invraagstelling van hun maatschappelijke positie door hen in verband te brengen met de als sociaal inferieur beschouwde volkstaal. Die gevoelens wijzen weer op het belang van de factor beleving. Hoe ze zich ook plooiden naar de burgerlijke gedragsstandaarden, door de bourgeoisie zouden de Nederlandstalige middengroepen nooit voor vol worden aanzien, aangezien ze niet beantwoordden aan de elitaire taalcodes. Respectabiliteit is nu eenmaal ondeelbaar. Wie op één terrein tekortschiet aan de burgerlijke gedragsstandaarden, brengt daarmee onherroepelijk zijn respectabele sociale positie in het gedrang. Aangezien de middengroepen in Vlaanderen zich, anders dan de bourgeoisie, niet konden distantiëren van het Nederlands in hun dagelijks functioneren, bleef er maar één strategie over om hun respectabiliteit te vergroten: contestatie van de taalhiërarchie in België door te streven naar statusverhoging voor de volkstaal. Vanuit respectabiliteitsoverwegingen was de keuze voor de Noord-Nederlandse standaard rationeel: in de strijd voor statusverhoging met het Frans moeten de kansen voor een geïsoleerde 'Vlaamse' taal zonder hogere functies nog een stuk geringer geleden hebben dan voor een gevestigde staats- en cultuurtaal die bovendien schaalvoordelen bood. De creatie van een 'beschaafde' versie van het Nederlands liet de middengroepen toe om met een respectabeler wapen dan de plejade aan dialecten de strijd aan te binden met het elitaire Frans én zich te onderscheiden van het 'gemene' taalgebruik van de lagere sociale groepen.

Door de status van het Nederlands te verbeteren, verhoogden de flamingantische middengroepen meteen hun eigen sociale status. Ze waren niet enkel afhankelijk van de volkstaal, maar ze creëerden ook kansen voor zichzelf door het Nederlands. De offensieve sociale aspiraties van de middengroepen werden door het Nederlands gediend. De schepping van een eigen Nederlandstalig literair systeem bood zo een haalbare strategie om cultureel kapitaal op te bouwen. De oprichting van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde in 1886 kan er symbool voor staan. Met name de keus voor de Noord-Nederlandse standaard maakte het realistischer om in België naast het Frans een gelijkaardige positie te verwerven, een ambitie die de jure met de Gelijkheidswet van 1898 gerealiseerd werd. De statusverhoging van het Nederlands tot officiële taal zou de flamingante middengroepen vele mogelijkheden kunnen bieden. Zij waren als klasse uitermate geschikt om de kaders in te vullen die zich zouden ontwikkelen in de toekomstige tweetalige staat. De Vlaamse subbourgeoisie zou zo de overwegende positie van de francofone bourgeoisie in het expanderende staatsapparaat kunnen ondergraven. Zeker in het besef van de Vlaamse demografische meerderheid binnen België bood het vehikel van de taal op termijn

DE

34 OPEN BRIEVEN

geschreven door

Didaskalos

aan

M. HELLEPUTTE

Minister van Spoorwegen, Posterijen, Telegrafen en Telefonen

en verschenen in

DE STANDAARD van 9 MEI 1907 tot APRIL 1909

Didaskalos weegt

*de jaarwedden van de
Vlaamsche & Waalsche
hoogere ambtenaars
in het Ministerie van
Spoorwegen, enz.*

*Jaarlijksche doorslag
voor de Walen*

**1 miljoen 95 duizend
3 honderd franks**

UITGAVE VAN

DE STANDAARD, ST-JACOBSMARKT 12, ANTWERPEN

1909

zelfs uitzicht op de bovenhand binnen die structuren. De vanaf 1883 ingezette vernederlandsing van het middelbaar (en later ook hoger) rijksonderwijs was in dit verband zeer belangrijk. Ook in het bedrijfsleven opende de strijd voor het Nederlands perspectieven. Het aantal mensen dat belang zou hebben bij een versterkte positie van het Nederlands, nam tegen de eeuwwende sterk toe. De tweede industriële revolutie zorgde voor een uitbreiding van de industriële activiteit in Vlaanderen en voor de groei van de diensten- en transportsector. Daardoor ontwikkelde zich een klasse Vlaamse *white collar workers* die in taalgevoelige sectoren de taaldiscriminatie op de werkvloer ondergingen, terwijl ze ook de concurrentie van geïmmigreerde Waalse middenkaders ondergingen. Niet toevallig waren het vooral ambtenaren en bedienden in taalgevoelige sectoren, zoals telegraaf en posterijen, spoorwegen en douanediensdiensten, die het Nederlands als uitsluitende bestuurstaal eisten in het Vlaamse landsgedeelte. Zij begrepen dat de strijd voor vernederlandsing hun carrièremogelijkheden bevorderde.¹⁷ Voor de ontluikende groep Vlaamse ondernemers vormde de taal eveneens een geschikt instrument om een groter deel van de economische koek voor zich op te eisen ten koste van de Franstalige burgerij.

Maar bovenal was het Nederlands functioneel voor de versterking van de maatschappelijke rol van de middengroepen die zich bedreigd voelden. Doordrongen van de noodzaak tot klassenverzoening zagen de flaminganten voor zichzelf een taak weggelegd om de processen van democratisering en industrialisering te begeleiden.¹⁸ Als elite die de volkstaal sprak, zou ze kunnen optreden als vertegenwoordiger van het Vlaamse volk. Ze zou dat volk kunnen leiden en omkaderen in een taal die het begreep. Het optreden van een Nederlandstalige elite als motor van de sociale integratie van het Vlaamse volk moest vermijden dat de combinatie van proletarisering en massademocratie ook in Vlaanderen tot sociale polarisatie en een doorbraak van het socialisme zou leiden, zoals dat in het zuiden van het land het geval was geweest. Op dit vlak is het ontstaan van het zogeheten cultuurflamingantisme belangrijk. De optie

- < Didaskalos is het pseudoniem van Lodewijk Delpire (1846-1927), een Brusselse flamingant, lid van het Willemsfonds en in 1905 de eerste secretaris van het Algemeen-Nederlands Verbond (ANV). Zijn *Open Brieven* verschenen aanvankelijk in het Antwerpse blad *De Standaard* (1907-1909) en werden in 1909 gebundeld door het ANV. Aan de hand van statistieken toonde Delpire het overwicht van Franstalige ambtenaren aan in het departement geleid door de katholieke minister Joris Helleputte (1907-1910). [ADV, VB 1677]

17 H. Van Velthoven, Taaldiscriminatie en taalstrijd. De Vlaamse tolbeambten en het ministerie van financiën, 1894-1914, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 58, 1999, nr. 2, pp. 67-85; L. Vandeweyer, Vlaamse ambtenaren en volksvertegenwoordigers: één strijd! De studiegcommissie voor de Vervlaamsing der Openbare Besturen in Vlaanderen: 1911-1914, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 60, 2001, nr. 2, pp. 67-95.

18 D. Luyten, *Economie*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (NEVB), Tielt, 1998, pp. 1028-1031. M. Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw. De Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw*, Leuven, 1995, pp. 149-154.

van een veralgemeende tweetaligheid van België, waarvoor in de Vlaamse beweging nog tot de eeuwwisseling pleidooien werden gehoord, evolueerde naar een steeds offensiever gestelde eis tot eentaligheid van Vlaanderen.¹⁹ De Vlaamse beweging kreeg daarenboven een sociale en economische inhoud die voorbij ging aan de loutere erkenning van het Nederlands als officiële taal. Vooral de econoom en ambtenaar Lodewijk De Raet heeft die heroriëntatie intellectueel voedsel gegeven. In de context van de tweede Industriële Revolutie en de ontdekking van steenkool in de Limburgse bodem wilde hij 'Vlaamse volkskracht' – een economie voor en door het Vlaamse volk – ontwikkelen. Hij maakte een verbinding tussen de economische en culturele onderontwikkeling van het Vlaamse volk en betoogde dat dit volk pas met een intellectuele vooruitgang economisch zou kunnen overleven. De vernederlandsing van de Gentse universiteit werd dan ook het ultieme strijddoel van cultuurflaminganten, over de partijgrenzen heen. De Raet had een Vlaamse leidende economische stand voor ogen in een klassenverzoenend en antisocialistisch maatschappijmodel.²⁰ Als gevolg van dit alles evolueerde de Vlaamse beweging van een taalbeweging naar een brede nationale beweging, gedragen door de 'Vlaamse patriotten'.

De klassenpositie van die patriotten stond de integratie van de aspiraties van de lagere sociale groepen in het programma van de Vlaamse beweging grotendeels in de weg. Dat blijkt nog het best uit hun opstelling ten aanzien van het vraagstuk van de democratisering van het stemrecht. Hoewel de flaminganten in het midden van de negentiende eeuw nog het voortouw hadden genomen bij de strijd om de integratie van de middengroepen in het burgerlijke politieke bestel, was van een dergelijke opstelling geen sprake meer toen de strijd voor de politieke gelijkberechtiging van de arbeidersklasse tijdens de belle époque aan de orde was.

De flaminganten zouden geen betekenisvolle bijdrage leveren in de strijd voor de democratisering van het kiesrecht. Het Algemeen Meervoudig Stemrecht werd in 1893 buiten hen om afgedwongen. De stemplicht van een miljoen nieuwe kiezers noodzaakte de cijselites tot nieuwe strategieën om hun macht te kunnen behouden. Van Velthoven heeft aangetoond hoe de conservatieve katholieken hun macht konden consolideren ondanks een opstand van christendemocraten en katholieke flaminganten.²¹ Hij betwist dat er in die periode reeds een symbiose ontstond tussen christendemocraten en flaminganten die de basis kon zijn van een massificatie van de Vlaamse natie, zoals Lode Wils aanvoert.²²

19 H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carrièreisten [...]*, p. 30.

20 Voor het belang van Lodewijk De Raet in de Vlaamse beweging zie: O. Boehme, *Greep naar de markt: de sociaal-economische agenda van de Vlaamse Beweging en haar ideologische versplintering tijdens het interbellum*, Leuven, 2008, pp. 53-92. Zie ook: L. Boeva, *De sociale taalgrens in Vlaanderen en de reactie van de Vlaamse Beweging en de Sociale Beweging (1830-1914)*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 53, 1994, nr. 2, p. 80.

21 H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carrièreisten [...]*, passim.

22 L. Wils, *Honderd jaar Vlaamse beweging: Geschiedenis van het Davidsfonds tot 1914*, Leuven, 1977.

Hoe het ook zij, zeker is dat de flaminganten ook bij de strijd voor het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht de boot afhielden omdat dat een einde zou stellen aan de politieke oververtegenwoordiging van de middengroepen. De opmars van het socialisme had het gros van de flaminganten kopschuw gemaakt voor een verdere democratisering. Als leden van de middengroepen zagen ze in de klassenstrijd een bedreiging voor hun sociale positie en ijverden ze voor een sociaal harmoniemodel dat door henzelf geschraagd zou worden. Ze hadden door de band genomen de grootste moeite met het principe van een autonome arbeidersbeweging. Vanuit hun kleinburgerlijk elitarisme en paternalisme, meenden ze dat de emancipatie van de lagere sociale groepen onder hun leiding moest geschieden. Die leiding zou toelaten de lagere sociale groepen te 'beschaven' en te 'verburgerlijken', wat als een voorafgaandelijke voorwaarde voor de invoering van een volwaardige democratie werd gezien. Vrijzinnige flaminganten lieten zich daarbij leiden door burgerlijke verlichtingsidealen en katholieke flaminganten door de kerkelijke sociale leer. De katholieke flaminganten behoorden veelal tot de ultramontaanse vleugel van de katholieke partij.²³ Dat hield verband met hun klassenpositie. Net als de middengroepen elders in het Europa van de belle époque stelden zij zich religieus erg orthodox en 'deftig' op om zich te onderscheiden van de 'zedeloze' lagere sociale groepen en de 'decadente' elites.²⁴ Ook de taalkwestie werd in moreel-religieuze termen gedefinieerd. Het Frans van de elites werd met zedenbederf en de verwerpelijke Franse revolutie geassocieerd, de vrome taal der vaderen daarentegen werd gezien als een garant voor het behoud van het voorouderlijke waardenpakket. Het ultramontanisme maakte voor katholieke flaminganten samenwerking met de socialisten en progressieve liberalen – de door Rome verketterde ideologische erfgenamen van de Franse revolutie –, helemaal onmogelijk. Zij beschouwden hun strijd voor de volkstaal als een onderdeel van een katholiek project dat er op was gericht het volk daarvoor te behoeden. De katholieke Vlaamse beweging definieerde zichzelf als de katalysator van een Vlaamse sociale beweging en als een dam tegen het socialisme.

Onder die omstandigheden kon zich onmogelijk een synergie van betekenis ontwikkelen tussen de Belgische Werkliedenpartij en de burgerlijke Vlaamse beweging. De BWP ontstond in 1885 en had zich al in een Belgische kader ontwikkeld. De partij rekende op de sterke parlementaire Franstalige vleugel om haar eisen te realiseren. De BWP stond uitgesproken vijandig tegenover de burgerlijke flaminganten, aan wie ze verweet afzijdig te blijven bij de sociale en politieke strijd voor meer democratische rechten.²⁵ Het verhinderde de partij overigens niet om in het parlement soms

23 Over de raakpunten tussen flamingantisme en ultramontanisme zie E. Lamberts, *Het ultramontanisme in België, 1830-1914*, in: Id. (ed.) *De Kruistocht tegen het Liberalisme. Facetten van het ultramontanisme in België in de 19de eeuw*, Leuven, 1984, pp. 54-56.

24 Zie voor dit mechanisme diverse bijdragen in de bundel van A. Schuurman & P. Spierenburg (eds.), *Private domain, public inquiry. Families and life-styles in the Netherlands and Europe, 1550 to the present*, Hilversum, 1996.

25 Luc Boeva schreef in 1994 een synthese over de relatie tussen de Vlaamse beweging en de sociale beweging. Hij kwam tot de conclusie dat beide "grotendeels verschillende paden [hebben]

steun te verlenen aan wetsvoorstellen ten gunste van de vernederlandsing, al bleef die steun steeds ondergeschikt aan de strijd voor het algemeen stemrecht en sociale gelijkheid. In 1898 stemde de BWP unaniem voor de Gelijkheidswet. In 1909 werd de vernederlandsing een vrije kwestie in de partij, wat duidt op groeiende interne onenigheid.²⁶ Hrochs stelling dat de socialisten buiten de Vlaamse natievorming bleven waardoor die volgens zijn model gedesintegreerd bleef, moet worden genuanceerd. Uit het onderzoek van Maarten Van Ginderachter blijkt dat alvast in Gent – en dat was veruit de sterkste socialistische federatie in Vlaanderen – het socialistische kader en de militanten zich identificeerden met de Vlaamse natie en het principe van de vernederlandsing steunden.²⁷ De integratie van de Gentse socialistische beweging in de Belgische natie voltrok zich pas in en na de Eerste Wereldoorlog. Daarbij kan de vraag worden gesteld of het A-B-C-model van Hroch niet te lineair is. Een externe factor zoals oorlog kan een beginnende massificatie afbreken. De verhouding van de Vlaamse socialisten tot de Vlaamse natie vóór de Eerste Wereldoorlog verdient verder onderzoek. Duidelijk is alvast dat er tenminste in Gent onder de socialistische kaders een identificatie met Vlaanderen bestond. Vanuit dit perspectief bekeken, bestond daar dus een potentieel voor synergie tussen Vlaamse en socialistische beweging. De afkeer van de grondstroom van de flaminganten voor het socialisme stond die synergie echter in de weg.

Dat een verbinding tussen Vlaamse en sociale beweging mogelijk was, wordt ook aangetoond door de dissidente christendemocratie die haar wortels vond in de ellendige leefomstandigheden waarin een groot deel van de bevolking leefde. De beweging waarvan de Aalsterse priester Adolf Daens het boegbeeld werd, verzelfstandigde zich in 1895 tot een aparte partij die de strijd voor sociale verandering, algemeen stemrecht en vernederlandsing koppelde. Hier greep de symbiose tussen flamingantisme en christendemocratie dus wel plaats.²⁸ Ze stuitte evenwel op het conservatieve katholicisme dat een kerkelijke veroordeling uitlokte. Mede ook door interne verdeeldheid bleef het daensisme een geïsoleerd fenomeen dat geen landelijke doorbraak kende.

In de jaren voor de Eerste Wereldoorlog vond een radicalisering plaats onder de flaminganten. Ze vormde een voorafspiegeling van de overgang van een Vlaams-Belgisch naar een Vlaams-nationaal denkraam en van cultuurnationalisme naar poli-

bewandeld”: *‘Pour les Flamands la même chose’*. Hoe de taalgrens ook een sociale grens was, Gent, 1994, p. 146.

²⁶ H. Van Velthoven, *De Vlaamse Kwestie 1830-1914: Macht en onmacht van de Vlaamsgezindheden*, Kortrijk-Heule, 1982, p. 213.

²⁷ M. Van Ginderachter, *Het rode vaderland: de vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme van WO1*, Tielt, 2005; H. Van Velthoven, De versnippering van het rode vaderland, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 65, 2006, nr. 2, pp. 122-133.

²⁸ F.-J. Verdoordt, De virtuele vervlechting tussen katholieke flaminganten en christendemocraten. Een recente studie van H. Van Velthoven, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 74, 2015, nr. 2, pp. 125-131.

tiek nationalisme. De oorsprong van dit proces lag in de groeiende frustratie over de discrepantie tussen de toegenomen dynamiek van de Vlaamse beweging en haar relatieve onmacht, onmacht die, zoals gezegd, te wijten was aan het flamingantische onvermogen om de aspiraties van de gehele bevolking in nationale termen te vertalen. Katholieke flaminganten slaagden er weliswaar in om hun regerende partij en hun kerk tot maatregelen ten gunste van het Nederlands te bewegen, maar zij beschikten over onvoldoende macht om een einde te stellen aan de suprematie van het Frans. De vrijzinnige flaminganten beschikten al evenmin over een doorslaggevend politiek gewicht. Zij bevonden zich niet alleen in een minderheidspositie in de socialistische en liberale partij, maar behoorden ook structureel tot de oppositie. Tekenend voor de radicalisering is de toenemende bereidheid tot pluralistische samenwerking onder de flaminganten, zoals in de campagne voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit. Dat vormde een teken aan de wand van het toenemende belang van de nationale factor. De frustratie over de trage vorderingen van de parlementaire weg om taalhervormingen te bereiken, sterkte vele flaminganten in hun kleinburgerlijk elitarisme en creëerde bij een minderheid een antipolitieke stemming. Zo kreeg de opstandige, maar inhoudelijk niet ingevulde, kreet 'bestuurlijke scheiding' meer gehoor ten gevolge van de ontgoocheling over de wet op het taalgebruik in het leger en het lager onderwijs. Ook de embryonale roep om een eigen Vlaams-nationale partij die her en der de kop opstak, is in dat opzicht betekenisvol.

III. PATRIOTTEN TUSSEN VOORHOEDE EN DEMOCRATIE

De paradoxale toestand waarin de Vlaamse beweging zich anno 1914 bevond, zou tijdens de Eerste Wereldoorlog erg explosief blijken. De Duitse *Flamenpolitik* die erop gericht was België te vernietigen, te verzwakken of in een positie van afhankelijkheid te loodsen ten aanzien van Duitsland door de Vlaamse subnatie met België in botsing te brengen, slaagde erin de Vlaamse beweging te splijten in een anti-Belgische en een Belgisch-loyale vleugel. De frustratie over de parlementaire weg was dusdanig dat een minderheid onder de flaminganten (de zogenaamde 'activisten') bereid bleek samen te werken met de bezetter, die de vernederlandsing van het openbare leven en de bestuurlijke scheiding oplegde. Niet toevallig waren het vooral Vlaamse ambtenaren die hun kans schoon zagen om hun taaleisen te realiseren door Franstalige concurrenten uit te schakelen.²⁹ Ook bij artsen, nog zo'n taalgevoelig beroep, gebeurde dat.³⁰ Het gros van de flaminganten bleef echter buiten de collaboratie (de zogenaamde 'passivisten').

——— 29 L. Vandeweyer, Activisten op veroveringstocht in de administratie. Machtsverwerving in het ministerie van financiën tijdens de Eerste Wereldoorlog, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 55, 1996, nr. 1, pp. 49-57.

30 L. Vandeweyer, Taalstrijd en volksgezondheid. De Eerste Wereldoorlog als breekpunt in de Vlaamse artsenwereld, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 66, 2007, nr. 2, pp. 117-145. Vandeweyer toont aan hoe de Eerste Wereldoorlog en zijn nasleep leidde tot een taalbreuk in de artsenorganisaties.

Niet zozeer het onderscheid in nationale identificatie of de inhoudelijke tegenstellingen waren bepalend in de keuze tussen loyaal-flamingantisme en activisme. Doorslaggevend was uiteindelijk het antwoord op de vraag welke strategie moest worden gevolgd om het flamingantische programma te realiseren. En dat antwoord had verstrekende ideologische implicaties. De activisten stelden zich op als een revolutionaire voorhoede die zichzelf het recht toemat om met steun van een externe machtsfactor, namelijk het dictatoriale gezag van de bezetter, ingrijpende hervormingen aan de bevolking op te leggen.³¹ Door te steunen op de gehate Duitse bezetter, isoleerden ze zich onherroepelijk van die bevolking. De grote meerderheid van de Belgen zag in de bezetting een rechtstreekse bedreiging voor haar welvaart en welzijn en stelde haar hoop op het herstel van het land.³² De groei van de anti-Duitse haat en de intensivering van het Belgische sentiment gingen hand in hand. Zeker onder de lagere sociale groepen en de stedelingen voor wie het voedselgebrek – de oorlogsontbering met de breedste sociale impact – zich het scherpst liet gevoelen, was dat uitgesproken het geval. Zij gingen België associëren met de relatieve welvaart van voor de oorlog, en de Vlaams-nationalistische collaborateurs met de door de Duitsers veroorzaakte schaarste en ellende. In landelijke gebieden waar de materiële ontberingen minder scherp waren, speelde dat mechanisme een minder uitgesproken rol. Die uiteenlopende impact van de oorlog op identificatiepatronen verklaart wellicht de vaststelling door de activisten tijdens de oorlog dat hun boodschap op het platteland op minder weerstand stuitte dan in de steden. Na de oorlog zou het Vlaams-nationalisme ook een sterker ruraal profiel hebben dan de vooroorlogse Vlaamse beweging.

De ultieme consequentie van de activistische keuze om een politiek te voeren die haaks stond op verzuchtingen en identificaties van de overgrote meerderheid van de bevolking was het gebruik van totalitaire dwangmiddelen om politieke tegenstanders

- > De activisten vormden een kleine gehate minderheid. Hun manifestaties werden geregeld verstoord door tegenstanders. Zoals hier in Antwerpen op 3 februari 1918. De Antwerpse kunstenaar Eugene Van Mieghem tekende het incident. [ADVN, VEV 505]

³¹ L. Picard, *Geschiedenis van de Vlaamse en Groot-Nederlandse beweging II*, Antwerpen, 1959, pp. 279-280. Zie ook M. Reynebeau, *Het besef om de ijdelheid. Paul van Ostaijen en de postactivistische subcultuur*, in: G. Buelens, M. De Ridder & J. Stuyck (eds.), *De Trust der Vaderlandsliefde. Over literatuur en Vlaamse Beweging 1890-1940*, Antwerpen, 2005, pp. 92-113; L. Vandeweyer, Herman Van den Reek: pacifist in een gewelddadige beweging?, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, bijzonder nummer bij jg. 55, 1996, pp. 37-66; P. van Hees, De anti-burgerlijke strekking in de Vlaamse beweging na de Eerste Wereldoorlog in betrekking tot het activisme en de Frontbeweging, in: *Wetenschappelijke Tijdingen*, bijzonder nummer bij jg. 55, 1996, pp. 23-29.

³² A. Vrints, 'All the butter in the country belongs to us Belgians'. Well-being and lower class national identification in Belgium during the First World War, in: M. Beyen & M. Van Ginderachter (eds.), *National Identification from Below. Europe from the Late 18th Century to the End of the First World War*, Houndmills/Basingstoke, 2012, pp. 230-249.

3 February 1918

18/20 Dan Muehlenberg

uit te schakelen. De bereidheid om, tegen de bevolking in, een autoritaire collaboratiepolitiek te voeren, valt slechts te verklaren vanuit het elitaire zelfbeeld van de vooroorlogse flamingantische katholieke én vrijzinnige middengroepen, waaruit het gros van de activisten stamde. Het vanzelfsprekende recht om tijdens de bezetting als 'bewuste' elite het 'onbewuste' volk zonder betekenisvolle inspraak te leiden, sproot voort uit dezelfde klassengebonden mentaliteit die voor 1914 de flaminganten uit de middengroepen ervan had weerhouden de democratische gelijkberechtiging van de lagere sociale groepen te steunen.

De loyale flaminganten wezen een dergelijke machtspolitiek af, niet het minst omdat de alliantie met de gehate bezetter de Vlaamse zaak dreigde te discrediteren bij de bevolking die de ontberingen van de bezetting moest ondergaan. Zij waren zich goed bewust van het anti-Duitse en pro-Belgische klimaat onder de bevolking. Zij kozen dan ook bewust voor de democratisch-reformistische weg: de flaminganten moeten uitgaan van hun eigen kracht en voldoende draagvlak onder de bevolking verwerven om de vernederlandsing van Vlaanderen te realiseren. Met dat doel voor ogen werkte de katholieke Vlaamsgezinde voorman Frans Van Cauwelaert aan een alliantie met de geradicaliseerde christelijke standenorganisaties (met name de christelijke arbeidersbeweging) om in zijn partij en in het land de bovenhand te halen op de (overwegend francofone) bourgeoisie. Ofschoon de loyale flaminganten uit dezelfde middengroepen als de activisten stamden, braken ze met het elitarisme van de vooroorlogse Vlaamsgezinde middenklasse. De oorlog vormde dus een kristallisatiepunt voor de flamingantische omgang met macht. Terwijl de activisten het vooroorlogse elitaire denken radicaliseerden, kwamen de loyale flaminganten – mede door de confrontatie met de autoritaire collaboratie – gedemocratiseerd uit de oorlog.³³ Diezelfde Frans Van Cauwelaert, die voor de oorlog zoals het gros van de flamingantische katholieke middengroepen weinig ophad met de democratie, kwam als een democraat uit de wereldbrand. Die zwenking is waarschijnlijk mede ingegeven door het voortschrijdende strategische inzicht dat enkel de democratie de triomf van de Vlaamse beweging nabij kon brengen. Of in Hrochiaanse termen uitgedrukt: de activisten sneden zich af van de belangen en aspiraties van de bevolking, terwijl de loyale flaminganten die belangen nu nadrukkelijk wensten te integreren in hun politieke strijd. Fundamenteler dan de breuk van de Vlaamse beweging in een Belgisch-loyale en een anti-Belgische vleugel, lijkt dan ook het opduiken van een tegenstelling tussen een democratisch en een autoritair kamp binnen het flamingantisme.

Achter het IJzerfront tekende zich ook ontwikkelingen met verstrekkende gevolgen af.³⁴ De ervaring van de taalongelijkheid tijdens de oorlog – hier ons bloed wanneer

³³ L. Wils, *Frans van Cauwelaert en de barst in België 1910-1919*, Antwerpen-Baarn, 2000, pp. 309-310.

³⁴ F.-J. Verdoordt, *Wij, ontwikkelde Vlamingen van de Voorlinie... De Frontbeweging tijdens de Eerste Wereldoorlog: een culturele identiteit geprangd tussen een reële Belgische natie en een ideële Vlaamse natie, tussen het soldatenoffer en de politieke droom*, in: E. Witte, G. Kurgan-van Hertenryk, E. Lamberts e.a.

ons recht – was naast een sociale realiteit ook een krachtige mythe die een nieuwe generatie flaminganten zou vormen. De mythe schoot vooral wortel in het Vlaams-katholieke volksdeel – *Alles voor Vlaanderen – Vlaanderen voor Christus* – en hoofdzakelijk bij de klasse van de zogeheten ontwikkelde Vlamingen: studenten, leraars, priesters, ambtenaren, kunstenaars en intellectuelen in de brede zin van het woord. De Vlaamsgezinde Frontbeweging aan het IJzerfront had grosso modo dat profiel: katholiek-christelijk, intellectueel en middenklasse. Het programma van die beweging is dan ook een geradicaliseerde vorm van de klassengebonden ideologie van die katholieke middengroepen. Dit is het geval in twee opzichten. Ten eerste is er het uitgesproken elitarisme van de middengroepen, dat nog aangesterkt werd door de teleurstellende confrontatie met de lagere sociale groepen in het leger. Ten tweede is er de idee dat het Vlaamse volk enkel door het bloedoffer – cf. Cyriel Verschaeves bekende epitaaf '*Hier liggen hun lijken als zaden in 't zand hoop op de oogst o Vlaanderland*' – zou kunnen regenereren, een uitgroei van het idealistische ultramontanisme van de katholieke middengroepen. Tegen die ideologische achtergrond wordt de keuze van een deel van de Fronters voor solidariteit met het autoritaire activisme begrijpelijk. Parallel met de radicalisering in anti-Belgische richting gingen ook onder de leiding van de Frontbeweging stemmen op om als gewapende voorhoede de macht te grijpen en desnoods met geweld de naoorlogse samenleving vorm te geven. De combinatie van elitarisme en post-ultramontaans regeneratiedenken zou na de oorlog een hinderpaal blijken voor de ontwikkeling van een reformistische, democratische koers voor het nationalisme.

Globaal genomen kwam de Vlaamse beweging geradicaliseerd uit de Eerste Wereldoorlog. De Vlaamse (sub)natievorming kreeg een opstoot door die radicalisering én door een verbreding van de aanhang van de Vlaamse beweging. Vooral de Leuvense emeritus hoogleraar Lode Wils heeft, voortbouwend op het model van Hroch, erop gedrukt dat de massificatie van de Vlaamse beweging zich wel degelijk voltrok na de Eerste Wereldoorlog, zij het dat de massificatie zich grotendeels beperkte tot het katholiek volksdeel.

De breuk die tijdens de Eerste Wereldoorlog binnen de Vlaamse beweging was ontstaan, zou het flamingantisme tijdens het interbellum blijven verdelen. De belangrijkste breuklijn tussen de Vlaams-nationalisten en de Van Cauwelaertstrekking was de strategische vraag of de Vlaamse natievorming moest verlopen via een eigen staat (zelfbestuur: de optie van de Vlaams-nationalisten) dan wel via Vlaamse machtsvorming in de Belgische staat (de optie van Van Cauwelaert). Beschouwd vanuit het standpunt van de Vlaamse natievorming, betreft het hier een strategische breuklijn en geen principiële, aangezien er geen twijfel over bestaat dat ook voor Van Cauwelaert de Vlaamse natievorming prioritair was. De biografie over Van Cauwelaert van Lode Wils laat daar weinig twijfel over bestaan. Of en in welke mate dit ook voor zijn volgelingen gold, blijft bij gebrek aan onderzoek onduidelijk.

(eds.), *Natie en democratie - Nation et démocratie. 1890-1921*, Brussel, 2007, pp. 293-304.

De breuklijn tussen Vlaams-nationalisten en Van Cauwelaertianen mag dan wel strategisch van aard zijn, dat neemt niet weg dat er heel verscheiden politieke opties met uitgesproken ideologische implicaties aan ten grondslag liggen. De duurzaamheid van de breuk wijst op fundamenteel uiteenlopende visies en zou de geschiedenis van de Vlaamse (sub)natievorming dan ook sterk beïnvloeden.

De strekking van Van Cauwelaert brak definitief met het vooroorlogse elitarisme. Ze zette net in op de democratiseringsgolf die de Eerste Wereldoorlog had teweeggebracht, om een draagvlak op te bouwen voor haar programma, de radicale vernederlandsing van Vlaanderen. Binnen de gedemocratiseerde katholieke partij kwam het volgens Lode Wils tot een verstrengeling van christelijke sociale beweging en Vlaamse beweging. De christelijke arbeidersbeweging die onder gewijzigde omstandigheden een veel prominenter machtspositie opeiste, verbond in zijn ogen consequent Vlaamse en sociale belangen en vergrootte daarmee aanzienlijk het sociale en politieke draagvlak van het flamingantisme. Door de integratie van de christelijke arbeidersbeweging in de Vlaamse natievorming voltrok zich gedeeltelijk de evolutie naar fase C.

De these van Wils is zeker niet onbetwist, maar vast staat dat Vlaamse natievorming en katholicisme na de Eerste Wereldoorlog een sterkere symbiose vormden dan dit het geval was voor de Eerste Wereldoorlog, toen er ook een sterkere antiklerikale Vlaamse beweging bestond en toen christendemocratie en flamingantisme over divergerende politieke paden liepen, zoals Van Velthoven aantoonde.³⁵ Zeker is ook dat het ACW een cruciale rol heeft gespeeld in de totstandkoming van de taalwetten van de jaren 1930 door in eigen schoot een basisakkoord te sluiten dat de eentaligheid van Vlaanderen koppelde aan vormen van decentralisatie van overheidsdiensten die het eentaligen mogelijk maakte een loopbaan uit te bouwen in overheidsdiensten, een eis die de Waalse vleugel van het ACW stelde.³⁶ Het ACW kon die visie doordrukken in de Katholieke Unie en de katholieke parlamentsfracties en aldus de taalwetten afdwingen.³⁷

De paradox van dit alles is dat de evolutie van de Vlaamse beweging, van een groep patriotten met een beperkt sociaal draagvlak naar een bredere volksbeweging, mogelijk werd gemaakt door een evolutie waartoe de Vlaamse beweging an sich weinig had bijgedragen. De invoering van een volwaardige democratie (althans voor mannen) in 1919 zou op middellange termijn de negentiende-eeuwse taalverhoudingen structureel ondergraven. De taalverhoudingen die een uitdruktingsvorm waren van de klassenmaatschappij, gingen definitief aan het schuiven. Politiek gezien werd een einde gemaakt aan de oververtegenwoordiging van de veelal Franstalige hogere sociale groepen en wonnen de Nederlandstalige lagere sociale groepen aan gewicht. De invoering van de massademocratie was een voorafgaandelijke voorwaarde voor de

35 H. Van Velthoven, *Scheurmakers & Carrièristen* [...].

36 L. Wils & E. Gerard, Het ACW, de katholieke partij en de taalwetgeving, 1922-1932 (Eerste deel), in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 55, 1996, nr. 4, pp. 235-255.

37 L. Wils & E. Gerard, Het ACW, de katholieke partij en de taalwetgeving, 1922-1932 (Tweede deel), in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 56, 1997, nr. 1, pp. 3-24.

triomf van de volkstaal. De hypotheek die op de Vlaamse natievorming rustte, werd door de invoering van de democratie gelicht. De socialisten rolden met hun strijd voor het enkelvoudig stemrecht ongewild de rode loper uit voor de flaminganten. Het effect was nog sterker dan in 1893 toen zij, door het algemeen meervoudig stemrecht af te dwingen, het belang van het Nederlands als politiek communicatiemiddel hadden versterkt. Een schoolvoorbeeld van dit effect was het Antwerpse roomsrode college Van Cauwelaert-Huysmans, dat een actieve vernederlandsingspolitiek voorstond. Coalitievorming van de katholieke standenorganisaties met die andere doorbraakgroep, de socialisten, liet toe de dominantie van de vertegenwoordigers van de Franstalige katholieke en liberale notabelen te breken. Ze illustreert dat de politieke emancipatie van de lagere sociale groepen de vernederlandsing mogelijk maakte. Hun vertegenwoordigers waren immers over het algemeen gekant tegen het behoud van de officiële positie van het Frans in Vlaanderen of maalden er niet om. Die houding vergemakkelijkte de triomf van het territorialiteitsprincipe in taalzaken, zoals de koersbepaling in die richting van zowel de christelijke arbeidersbeweging als de BWP in 1929 aantoonde. De verstrengeling van Vlaamse en sociale emancipatie zorgde voor een maatschappelijk en politiek draagvlak om in een tijdsspanne van twee decennia de vernederlandsing van bestuur, onderwijs, leger en gerecht af te dwingen.

De andere weg was die van het anti-Belgische Vlaams-nationalisme dat tijdens de Eerste Wereldoorlog ontstond. De ontwikkeling van deze nieuwe politieke stroming kan op het eerste gezicht als evident worden gezien voor de bevordering van de Vlaamse natievorming. Haar belangrijkste bestaansreden was immers de verwezenlijking van een Vlaamse staat.

Het Vlaams-nationalisme ontwikkelde zich grotendeels in het katholieke volksdeel. Er waren hier en daar wel vrijzinnige uitzonderingen, zoals bijvoorbeeld in de Antwerpse Frontpartij, maar tegen het midden van de jaren 1920 bood het Vlaams-nationalisme zich aan de kiezer aan onder een katholieke of christelijke vlag.

De sociale samenstelling van de Vlaams-nationalistische kaders is minder eenduidig vast stellen. Een socioprofessionele analyse van de kandidaten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1932 en 1938 in de arrondissementen Gent-Eeklo en Aalst toont, in vergelijking met de andere partijen, enerzijds een overwicht van kleine zelfstandigen, ambachtslui en landbouwers aan en anderzijds een belangrijk aandeel van geschoolde arbeiders.³⁸ Een gelijksoortig onderzoek voor de verkiezing van 1938 voor alle West-Vlaamse arrondissementen toont aan dat de Vlaams-nationalistische kandidaten qua socioprofessionele verdeling sterk het gemiddelde benaderen van alle kandidaten op alle lijsten.³⁹

38 Br. De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933-1945*, Tielt-Gent, 1994, pp. 250-252.

39 J. Adam, Een electorale en socioprofessionele analyse van het Vlaams-nationalisme in West-Vlaanderen, 1938 – 1976 – 2000, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 1, 2004. De resultaten van Adam worden bevestigd voor het arrondissement Dendermonde: A. Vandebuerie, *Een electorale en socio-professionele analyse van het Vlaams-nationalisme in het arrondissement*

De hierboven geformuleerde vanzelfsprekendheid dat een op Vlaamse onafhankelijkheid gerichte Vlaams-nationalistische partij de Vlaamse natievorming bevorderde, dient kritisch te worden onderzocht. Bij nader inzien is de ontwikkeling van het tussenoorlogse politieke Vlaams-nationalisme ook een rem geweest op de Vlaamse natievorming. Het Vlaams-nationalisme maakte een diepe ideologische crisis mee over de vraag of Vlaamse zelfstandigheid en de parlementaire democratie onderling verzoenbaar waren. In 1933 werden met de oprichting van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) de bakens definitief verzet in de richting van de antidemocratische Nieuwe Orde. De generatie Vlaams-nationalisten in het VNV ontkoppelde de Vlaamse natie van de economische, politieke en sociale realiteit in Vlaanderen. Ze formuleerde een voorhoede-ideaal, ingebed in een antidemocratische ideologie, om zich aldus te ontwikkelen tot een tegen-elite in Vlaanderen, die relatief geïsoleerd stond van de Belgische én Vlaamse machtselites, alsmede van de Vlaamse werknemersbeweging(en), de christelijke arbeidersbeweging inclusief. Dit heeft een *braindrain* veroorzaakt en de Vlaamse natievorming vertraagd en dit op een ogenblik waarop vele tekenen erop wezen dat de Vlaamse beweging appelleerde aan steeds bredere lagen van de bevolking. Olivier Boehme heeft erop gewezen dat het radicale Vlaams-nationalisme ideologische zuiverheid boven de economische ontwikkeling van Vlaanderen stelde. Liever een 'arm' maar 'zuiver' Vlaanderen dan een 'ontaard' Vlaanderen. Dat gebeurde paradoxaal genoeg – of misschien juist niet – op het moment dat het economische zwaartepunt zich geleidelijk begon te verleggen van Wallonië naar Vlaanderen en de ontwikkeling van een Vlaamse kapitalistische klasse, zoals die onder meer in het Vlaams Economisch Verbond gestalte kreeg. Industrialisering werd verbonden met socialisme en verfransing, posities verwerven in het 'Belgische' bedrijfsleven gehekelde als arrivisme en verraad aan het volk. Het fascistisch corporatisme dat sociaaleconomische tegenstellingen uitschakelde, bood een ideologisch alternatief voor liberalisme, kapitalisme en socialisme.⁴⁰

Externe factoren, zoals de internationale opkomst van het fascisme, speelden bij die ontwikkelingen ongetwijfeld een rol, maar de wortels ervan liggen in de interne dynamiek van het nationalisme. De elitaristische tendensen bleven in het politiek Vlaams-nationalisme doorwerken en hypothekeerden een reformistische, democratische koers. De ultramontaanse erfenis, de cultus van het idealisme gelardeerd door het

Dendermonde 1938-1976-2000, onuitgegeven scriptie, UGent, 2009. Het onderzoek of en hoe bepaalde beroepsgroepen relatief sterker aanwezig waren in het Vlaams-nationalisme en de Vlaamse beweging staat nog in de kinderschoenen. Peter Heyrman onderzocht organisaties van middenstanders en stelde een negatieve correlatie vast: Middenstandsbeweging en Vlaamse beweging (1880-1940), in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 58, 1999, nr. 4, pp. 211-227. Bart Coppein stelde hetzelfde vast voor boerenorganisaties en het Vlaams-nationalisme, al waren er wel persoonlijke netwerken die beide sferen met elkaar verbonden: De hand aan de ploeg. Vlaamse landbouworganisaties en Vlaams-nationalistische partijen in de twintigste eeuw. Deel II, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 64, 2005, nr. 3, pp. 131-148.

40 O. Boehme, *Greep naar de markt [...]*, pp. 942-951.

christelijk integrisme, de minderheidspositie binnen de Vlaamse samenleving en de kleinburgerlijke achterban stimuleerden de uitdieping van het antidemocratisch voorhoededenken, zeker in een tijdsgewricht waarin massademocratie en kapitalistische schaalvergroting de morele en sociale ordening overhoop haalden en de vorming van een Vlaamse natie niet naderbij leken te brengen.⁴¹

Een interessante episode om de stelling te toetsen dat het voorhoededenken van het VNV de Vlaamse natievorming heeft afgeremd, is de zogeheten Concentratie na de verkiezingen van 1936. De kiesoverwinning van Rex en VNV ging vooral ten koste van de Katholieke Partij, waardoor van de weeromstuit de BWP de grootste partij werd. In oktober 1936 regionaliseerde de Katholieke Partij en ontstond de Katholieke Vlaamse Volkspartij die onmiddellijk een principeakkoord sloot met het VNV om een kartel te sluiten: de Vlaamse Concentratie met een rechts programma en een gemeenschappelijke eis tot een regionalisering van België.

Deze 'Vlaamse Concentratie' bleef evenwel dode letter. Het akkoord werd onmiddellijk afgeschoten uit twee richtingen. Enerzijds vanwege de fascistische factie in het VNV die samenwerking met een democratische centrumpartij niet zag zitten en ervan overtuigd was dat het VNV op eigen kracht een revolutie moest op gang brengen die een einde zou maken aan de staat België en het VNV zou vestigen als enige politieke macht. Anderzijds vanwege het ACW dat een *no pasaran* formuleerde ten aanzien van een samenwerking met het fascistische VNV. Daarbij werd nadrukkelijk het ideologische profiel van het VNV als een onoverkomelijk probleem naar voren geschoven en met name het feit dat die partij vrije vakbondswerking van de hand wees. De regionalisering van België bleek op zich geen struikelblok. Frans Van Cauwelaert was een van de hevigste tegenstanders van de Concentratie. Ook hij laakte op de eerste plaats het ideologische profiel van het VNV.

Het water tussen het VNV en de KVV bleek dus te diep, maar toch weer niet zo diep: tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 werd in vele gemeenten een Concentratie-lijst ingediend. Het gebeurde vooral in gemeenten waar het Concentratie-kartel hoopte een 'paarse' meerderheid te breken of waar een paarse coalitie de meerderheid kon krijgen. Aan de basis was er dus zeker een bereidheid tot samenwerking tussen Vlaamse katholieken en VNV'ers, zij het lang niet overal. Aan de top van de twee partijen bestond die wil niet meer aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog.

Of het VNV-voorhoededenken in de jaren 1930 nu al dan niet de Vlaamse natievorming afgeremd heeft, is voer voor discussie. Zeker is dat het de fascistische factie van het VNV de partij resoluut in een nieuw collaboratieavontuur – een tweede activisme – stortte tijdens de Tweede Wereldoorlog. De antidemocratische collaboratie vormde

——— 41 Br. De Wever, *Greep naar de macht [...]*, pp. 61-63; D. Luyten, De zoektocht naar een 'gemeenschap': revolutionair rechtse intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum, in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, nr. 8, 2001, pp. 385-398.

het logische sluitstuk van het elitaristische voorhoededenken. Het nationaalsocialistische collaboratie-avontuur heeft het failliet van deze generatie Vlaams-nationalisten bezegeld. Door steun te verlenen aan een bezetter die door de bevolking als een bedreiging voor haar welzijn en welvaart werd ervaren, hadden zij zich wetens en wilens geïsoleerd van die bevolking en daarmee het sociale draagvlak voor de Vlaamse natievorming ondergraven. De dictatoriale machtsgreep van het VNV stond immers haaks op de belangen en aspiraties van de Vlaamse bevolking. In het *plébiscite de tous les jours* dat het nationaal sentiment is, leidde Vlaams-nationalistische keuze voor de nationaalsocialistische bezetter er mede toe dat het Belgische nationale gevoel versterkt uit de oorlog kwam zoals wordt betoogd door Martin Conway in zijn onderzoek naar de onmiddellijke naoorlogse jaren.⁴² Ook na de Eerste Wereldoorlog was het Belgisch sentiment versterkt naar voren getreden.

De schaduw van de oorlog zou nog lange tijd nawerken op de processen van nationale identificatie in België. De collaboratie van het Vlaams-nationalisme heeft de Vlaamse natievorming beladen met het odium van de antidemocratische Nieuwe Orde, een gedachtegoed dat mede door de bloedtol van het nationaalsocialisme in geen enkel opzicht een aanknopingspunt kon vinden bij de generaties van na de Tweede Wereldoorlog. Dat in vele Franstalige milieus de collaboratie een gelegenheid vormde om de hele Vlaamse beweging blijvend te stigmatiseren, ligt voor de hand. Maar ook in Vlaanderen zelf heeft het de Vlaamse natievorming afgeremd doordat belangrijke delen van de publieke opinie de Vlaamse natie bleven associëren met foute keuzes in de oorlog. Met name aan de linkerzijde, waar een sterke identificatie bestond met het verzet, kende het Belgische patriottisme een stevige opstoot. In feite ontstond een herhaling en een verdieping van de Belgische identificatieprocessen die ook al tijdens en na de Eerste Wereldoorlog het Belgische socialisme hadden gevat.⁴³

IV. VOLK VOOR HET VADERLAND

Het heeft even geduurd vooraleer het complete failliet van de vooroorlogse en oorlogse Vlaams-nationalistische politiek ten volle doordrong in de nationalistische gelederen. In eerste instantie leken in de jaren 1950 en de eerste helft van de jaren 1960 oude ideeën en oude vormen door te leven. Toch had een onwaarschijnlijk politiek duo, oud-VNV-leider Hendrik Elias en zijn advocaat – en toekomstig VU-voorzitter – Frans Van der Elst al vroeg een strategische en ideologische optie genomen die richtinggevend zou blijken voor de verdere geschiedenis van het nationalisme als politieke stro-

⁴² M. Conway, *Les Chagrins de la Belgique: Libération et reconstruction politique 1944-1947*, Bruxelles, 2015, pp. 301-355. Dit boek verscheen eerder in het Engels: M. Conway, *The sorrows of Belgium: liberation and political reconstruction, 1944-1947*, Oxford-New York, 2012.

⁴³ Br. De Wever, Links en het Vlaams-nationalisme: 'Living apart Together in Belgium', in: *Samenleving en Politiek*, jg. 18, oktober 2011, pp. 4-12.

ming. Geconfronteerd met het failliet van de collaboratie, kwamen ze tot de conclusie dat de op te richten partij geen heruitgave van het VNV mocht worden. Uit de assen van het revolutionaire, anti-parlementaire en Groot-Nederlandse *verbond*, moest een werkelijke *partij* verrijzen die langs reformistische, parlementaire weg aanstuurde op een federalisering van de Belgische staat. Dit betekende een fundamentele koerswijziging in democratische zin, al bleef in de dagelijkse politieke praktijk een zekere ambivalentie bestaan doordat de Volksunie bestendig hamerde op eerherstel voor de gestrafte aanhangers van de nationaalsocialistische bezetter en binnen en rondom de partij elitaristische kernen actief bleven.

De breuk met het nationalistische elitarisme had niettemin verstrekkende gevolgen. Vanaf de jaren 1960 diende zich een nieuwe generatie Vlaams-nationalisten aan die het keerpunt hebben genomen in de modellering van de Vlaamse natie enerzijds en haar specifieke rol daarin anderzijds. Zij modelleerde de Vlaamse natievorming als een democratisch proces en zocht actief aansluiting bij de belangen van de Vlaamse economische elites, (delen van) de werknemersbeweging en nieuwe sociale bewegingen. Ze forceerde een 'inbraak' in de Vlaamse/Belgische machtselites om aldus het Vlaamse natieproces te voltrekken. De in 2006 overleden Hugo Schiltz is wellicht de meest zuivere exponent van deze nieuwe generatie Vlaams-nationalisten. Schiltz en zijn generatie slaagden erin het project van een 'kleine' nationale beweging te doen aansluiten bij de belangen van de vitale economische en sociale groepen in de Vlaamse samenleving. Zij konden dit echter alleen maar doen doordat de specifieke sociaaleconomische en culturele context waarin zij opereerden, mogelijkheden bood. Het volstond niet om het voorhoeden denken af te leggen, een versterkt maatschappelijk draagvlak vormde evenzeer een voorwaarde voor de doorbraak. De massificatie van het Vlaamse nationalisme voltrok zich vanaf de jaren 1960. Hoe deze ontwikkeling precies verliep, is nog onvoldoende onderzocht. Binnen het beperkte opzet van dit artikel wijzen we op drie essentiële ontwikkelingen op sociaaleconomisch terrein:

1. de Vlaamse economische expansie en het ontstaan van een klasse van Vlaamse ondernemers met belangen die minstens divergeerden van die van de 'oude' Belgische *captains of industry*.

2. de expansie van een taalgevoelige tertiaire sector in Vlaanderen met een sterke werknemersbeweging (vooral bediendenvakbonden).

3. de ontwikkeling van sociale groepen in de Vlaamse expansieve industriële en post-industriële maatschappij met andere belangen en behoeften dan de dominante sociale groepen in de Waalse krimpende industriële maatschappij (hierin ligt trouwens ook de oorzaak van de expansie van een Waalse beweging).

Daarnaast speelde de betonning van de culturele autonomie van Vlaanderen gekoppeld aan een sociaal gerelateerde klim van de status van het Nederlands een rol.

Het is opmerkelijk dat het partijpolitieke Vlaams-nationalisme doorbreekt in een periode waarin de Nederlandstaligen in België hun sociaaleconomische en culturele achterstand in ijtempo weten in te halen. Niet in de zwartste dagen van sociaaleconomische stagnatie en culturele onderontwikkeling vond de doorbraak van het

VOLKSUNIE

**VLAAMSE MACHT
VLAAMSE WELVAART**

- ^ De heersende perceptie dat het economisch gemotiveerde nationalisme van de N-VA sterk zou afwijken van het overwegend cultureel gedefinieerde nationalisme van haar voorganger, de Volksunie, is enigszins overtrokken. Ook de Volksunie verbond in haar propaganda geregeld staatkundige met economische punten. [ADV, VAF 1986]

Vlaams-nationalisme plaats, maar net tijdens een versnellingsfase in de sociale en culturele emancipatie van de Nederlandstalige Belgen. Hoe valt die ogenschijnlijke paradox te verklaren? Het zogenaamde 'narcisme van de kleine verschillen' is ook hier niet vreemd aan.⁴⁴ Hoe geringer sociale onderscheiden worden, des te onverdraaglijker ze ervaren worden. Naarmate de Nederlandstaligen in het wettelijke én het werkelijke land hun opgang doorzetten, naarmate met andere woorden de verhoudingen in de taalhiërarchie fundamenteel aan het schuiven gingen, kromp de tolerantie voor de sociale overblijfselen van de vroegere taalsuperioriteit van het Frans snel in elkaar. De dialectiek met de francofonie die zich organiseerde in het FDF en zich militanter ging opstellen naarmate de opwaartse Vlaamse druk sterker werd, versterkte dat proces nog. Voor een deel was die groeiende intolerantie een kwestie van een gevoel van eigenwaarde. Nu het symbolisch systeem van de taalhiërarchie door de taalwetgeving doorbroken was, pikte men logischerwijs een ongelijke behandeling van het Nederlands ook in het werkelijke land steeds minder. Voor een deel was het een kwestie van welbegrepen eigenbelang. De stijgende Nederlandstalige midden-groepen zagen in de overblijfselen van de superioriteit van het Frans een belemmering voor hun sociale opgang. Temeer, omdat hun kennis van het Frans als gevolg van de vernederlandsing van het onderwijs onvermijdelijk fragieler was dan die van hun voorgangers. Door de Vlaamse economische expansie nam de groep die belang had bij een versterkte positie van het Nederlands bovendien sterk in omvang toe. In de terminologie van Leo Picard uitgedrukt: de rangen van de nieuwe Vlaamse (sub)bourgeoisie werden steeds ruimer. En het politiek nationalisme bleef in eerste instantie de belangen van die groep nationaal vertalen. Het verschil was echter dat die midden-groepen thans veel omvangrijker geworden waren en dus een veel sterkere electorale basis voor het Vlaams-nationalisme konden vormen. Het Vlaams-nationalisme brak niet zozeer uit het vertrouwde milieu van de middengroepen, maar die sociale middengroepen barsten uit hun voegen. Anders dan in het Hrochiaanse schema waren het niet de arbeiders, maar was het de expanderende groep *white collar workers* die in de jaren 1960 en 1970 voor de massa-aanhang van het Vlaams-nationalisme instonden. Die generatie die met enig recht als de 'kinderen van Van Cauwelaert' betiteld zou kunnen worden, liepen immers hun geestelijke vader voorbij en kozen massaal voor de radicale oplossing, het anti-Belgische Vlaams-nationalisme. In 1970, ongeveer het electorale hoogtepunt van de Volksunie, omschreef senator Lode Claes in een scherpzinnig rapport het nationalistische kiespubliek als 'beweeglijken', mensen, vaak jongeren, veelal uit de middengroepen, in sociale opmars die zich bij die opwaartse mobiliteit gestremd voelden door de overblijfselen van de dominante positie van het Frans. Vlaams-nationalistische leiders zoals Hugo Schiltz waren er zich zeer goed van bewust dat die sociale frustratie de motor van de groei van het Vlaams-nationalisme vormde. Ze interpreteerden de stagnatie van de Volksunie vanaf 1971 als een teken dat die frustratie door de voortschrijdende emancipatie begon af te koelen, wat hun

44 A. Blok, Het narcisme van kleine verschillen, in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, nr. 24, 1997, pp. 159-187.

relatieve haast om in te breken in het Belgische bestel om een ingrijpende staatshervorming af te dwingen deels verklaart.

Voor de Vlaamse christendemocraten ondervonden de gevolgen van de opmars van de Volksunie. We zagen hoe na de Eerste Wereldoorlog het Vlaams natievormingsproces wortel schoot in het Vlaams-katholicisme, hoe er in de jaren dertig gezocht werd naar een politieke samenwerking tussen Vlaams-nationalisten en Vlaamse katholieken maar hoe er een ideologische kloof gaapte tussen de christendemocratie en het VNV. Die kloof was er nu niet meer tussen de CVP en de VU waardoor vele christelijke kiezers die voor meer Vlaamse autonomie kozen, overstapten naar de VU. Het is dan ook geen toeval dat de Christelijke Volkspartij als eerste Belgische partij regionaliseerde in 1968.

De andere partijen volgden, met de socialistische partij als hekkensluiter in 1980. De inschrijving van de Vlaamse sociaaldemocraten in het Vlaamse natievormingsproces gebeurde moeizaam en ook pas na de eerste belangrijke staatshervormingen en mede als gevolg van het verdwijnen van de unitaire staatsstructuur in 1980. De laatste kwarteeuw heeft een nieuwe generatie socialistische leiders zich ingeschreven in het Vlaamse natievormingsproces, al blijven er interne tegenstellingen over dit thema bestaan. Die blijvende ambivalentie houdt mogelijk verband met de groei sinds de jaren 1990 van een neo-Belgisch discours onder linkse intelligentsia en binnen de sociaal-culturele sector. Dat discours waarin het vermeende hybride karakter van de Belgische natie gefêteerd wordt, was goeddeels een reactie op de electorale opgang van het Vlaams Blok. Ontstaan aan het einde van de jaren 1970, entte deze Vlaams-nationalistische partij zich vanaf het midden van de jaren 1980 op een nieuwe breuklijn in de Belgische politiek, namelijk de etnische breuklijn tussen autochtonen en allochtonen. Het Vlaams-nationalistisch discours was functioneel in een op afkomst gericht onderscheid tussen autochtone Vlamingen en Nieuwe Belgen van Marokkaanse of Turkse origine. Het Vlaams Blok won massa's kiezers in de traditionele socialistische bolwerken en ver daarbuiten. Voor het eerst slaagde een separatistische partij er echt in door te breken buiten de traditionele middengroepen en een prominente positie in het arbeiderselectoraat te verwerven. De opgehangen belangentegenstelling tussen het Vlaamse 'eigen volk' en de 'vreemdelingen' fungeerde als vliegwiel voor het separatisme. Op zichzelf is het paradoxaal dat het Vlaams Blok het draagvlak voor de Vlaamse natievorming danig verbreed heeft. Het kader van het Vlaams Blok bestond immers uit de groep die de reformistische, democratische wending van het naoorlogse nationalisme nooit verteerd heeft. Maar anders dan zijn elitaristische voorganger is het Vlaams Blok er wel in geslaagd aansluiting te vinden bij de aspiraties van bredere lagen van de bevolking.

Het is nog te vroeg om vanuit historisch standpunt te schrijven over de opmerkelijke electorale opgang van de Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA). Electoraal onderzoek toont aan dat de partij enerzijds het electoraat van het Vlaams Belang naar zich toe zoog. Anderzijds kon de N-VA electoraat aantrekken van alle andere partijen en vooral dan

liberale en christendemocratisch kiezers met een kiescampagne die de Vlaams natie- en staatsvorming voorstelde als van levensbelang voor de 'hardwerkende Vlaamse middenklasse' die door de Belgische PS-staat in haar ambities en welstand wordt bedreigd.⁴⁵ Opmerkelijk genoeg is die strategie volgens N-VA-voorzitter Bart De Wever zelf, minstens ten dele ingegeven door zijn lectuur van het werk van Miroslav Hroch. *"Wat een inzicht! Nationalisme dat succesvol wil zijn, schreef Hroch, mag de natie niet als doel zien. Het moet de natie als middel zien om thema's aan te pakken waar grote groepen van wakker liggen: minder belastingen, strengere migratie, enzovoort. Als je die boodschap als politicus onderbouwd kunt brengen, is het bingo. Daar heb ik met de N-VA altijd naar gestreefd: Vlaanderen als middel, niet als doel."*⁴⁶

V. EPILOOG

Volgens het klassieke schema van Hroch is de Vlaamse natievorming als gevolg van de hierboven beschreven ontwikkelingen nagenoeg voleindigd, want de kleine Vlaamse natie weerspiegelt nu goeddeels de klassenstructuur, of met een minder beladen woord, de sociale samenstelling van de Vlaamse bevolking. De Vlaamse natie houdt daarmee op 'klein' te zijn, want ze is niet langer ondergeschikt aan de Belgische natie. Er zijn steeds meer vitale sociale groepen die thans hun belangen steeds vaker in Vlaamse in plaats van in Belgische termen vertalen.

Samen met het Belgische patriottische project, is ook de buitenparlementaire Vlaamse beweging grotendeels verdampt. Het een houdt verband met het ander. De succesvolle Vlaamsnatievorming heeft inmiddels Vlaamse instellingen gegenereerd die streven naar meer bevoegdheden en dus naar een uitbreiding van de Vlaamse staatsvorming. Deze Vlaamse deelstaat in wording is zoals alle natiestaten drager van een patriottisch project dat zich veruitwendigt in duizend en een bevestigingen van het bestaan van een Vlaamse natie. Net zoals de Belgische staat in de lange negentiende eeuw en nog een stuk in de twintigste eeuw gestalte gaf aan de Belgische natie en daar geen Belgische beweging als dusdanig voor nodig had. Vraag is of dit proces onomkeerbaar is en of het ook het einde moet inluiden van de Belgische staat die immers nog wel degelijk geschraagd wordt door sterke sociale bewegingen zoals de christelijke en socialistische arbeidersbeweging en het VBO. Dergelijke sociale groepen verbinden hun belangen met Belgische structuren zoals de sociale zekerheid. Bovendien blijkt dat in de publieke opinie slechts een kleine minderheid een separatistisch project ondersteunt. De overgrote meerderheid van de Vlamingen combineren immers Vlaamse en Belgische vormen van identificatie (naast allerlei andere vormen van identificatie natuurlijk). Al naargelang van de context of het onderwerp, zal het Vlaamse of het Belgische natiegevoel prevaleren. De antithese tussen Vlaanderen en België wordt meer dan een eeuw na haar ontstaan nog lang niet gedeeld door de meeste Vlamingen.

45 J.-F. Abbeloos, Academische verkiezingsclash, in: *De Standaard*, 26 februari 2015.

46 *De Standaard Weekblad*, 27 augustus 2011.

Al is de dynamiek 'van de Belgische naar de Vlaamse natie' duidelijk, het is essentieel dat men oog heeft voor de openheid van het historische proces.⁴⁷ Zeker is dat de uitkomst van dit proces in belangrijke mate bepaald zal worden door de Europese en zelfs wereldwijde context. Waarschijnlijk is ook dat het nationalisme een factor van belang zal blijven in de wereld van morgen. In België en elders in de wereld tekenen zich immers nieuwe belangentegenstellingen af die in nationale termen worden vertaald. Zo is er de toenemende spanning tussen 'kosmopolitisch' georiënteerde elites en brede bevolkingslagen die vatbaar blijken voor 'nationalistische', 'regionalistische' of 'populistische' tendensen. Genoemde elites omhelzen de neoliberale globalisering, menen er de vruchten van te plukken en onttrekken zich dan ook in toenemende mate aan de natiestaat. Genoemde bevolkingslagen zien in die globalisering een bedreiging voor hun welzijn en welvaart en sturen dan ook aan op een 'herstel' van de soevereiniteit en identiteit van de natie. Hoe die 'nieuwe nationale tegenstelling' zal uitpakken in Vlaanderen en België staat nog te bezien.

——— 47 L. Wils, *Van de Belgische naar de Vlaamse natie: een geschiedenis van de Vlaamse beweging*, Leuven, 2009.